

UOT 57:37.016

Ülviyyə Məhəmmədəli qızı Verdiyeva
Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi
<https://orcid.org/0000-0003-2617-7456>

İBTİDAİ SINIFLƏRİN HƏYAT BİLGİSİ DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDƏLƏRİN YARADICI QABİLİYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI PROBLEMİNİN ELMİ, PEDAQOJİ ƏSASLARI

Ульвия Маммедали гызы Вердиева
преподаватель Мингячевирского Государственного Университета

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ «ПОЗНАНИЯ МИРА»

Ulviya Mammadali Verdiyeva
lecturer at Mingachevir State University

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF FORMING THE CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE LESSONS OF "KNOWLEDGE of the WORLD"

Xülasə. Azərbaycanca həyata keçirilən təhsil islahatlarına dair direktiv sənədlərdə, o cümlədən "Azərbaycanda Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsilin məzmununun yaradılması orta ümumtəhsil məktəblərində çalışan sinif müəllimləri qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətli həlli üçün ibtidai sinif müəllimləri həyat bilgisi dərslərində şagirdlərin şəxsiyyətyönlülük səviyyəsini yüksəltmək üçün öz yaradıcı imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməlidirlər. Bunun üçün onlar öz kompetensiya imkanlarından məqsədyönlü, planlı, mütəşəkkil istifadə etməklə şagirdlərin hərtərəfli inkişafını, o cümlədən, yaradıcılıq qabiliyyətlərini təmin etmiş olurlar. Məhz ona görə də, ölkəmizdə həyata keçirilən kurikulum təlimi siyasəti üzrə təşkil olunan tədris prosesində kompetensiyalara əsaslanan təhsilin məzmununun yaradılması mühüm aktuallıq kəsb edir. Bu mənada həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiya imkanlarından istifadə etməklə yeni iş modelinin yaradılması ilə bağlı tədqiqatların aparılması mühüm aktuallıq kəsb edir.

Açar sözlər: *Həyat bilgisi, şagird, yaradıcı qabiliyyət, innovasiya, texnologiya*

Резюме. В директивных документах по проводимым в Азербайджане образовательным реформам, в том числе в «Государственной стратегии развития образования в Азербайджане», создание содержания личностно-ориентированного образования на основе компетентности ставит важные задачи перед классными руководителями, работающими в среднем общем образовании. Для успешного решения этих задач учителя начальных классов должны эффективно использовать свои творческие способности для повышения уровня личностной направленности учащихся на уроках Познания мира. Таким образом они обеспечат всестороннее развитие обучающихся, в том числе и их творческих способностей, путем целенаправленного, планомерного и организованного использования компетентностных возможностей. Именно поэтому в образовательном процессе, организованном в соответствии с реализуемой в нашей стране политикой курикулума, большое значение имеет создание содержания образования на основе компетенций. В этом смысле важно провести исследование по созданию новой рабочей модели с использованием компетентностных возможностей учителей начальных классов на уроках Познания мира.

Ключевые слова: *Познание мира, ученик, творческие способности, инновации, технологии*

Summary. The creation of the content of personality-oriented education based on competence in the directives on educational reforms in Azerbaijan, including the State Strategy for the Development of Education in Azerbaijan, sets important tasks for secondary school teachers. For the successful solution of these tasks, primary school teachers must effectively use their creative potential to increase the level of personality of students in life lessons. To do this, they can ensure the comprehensive development of students, including their creative abilities, using their competencies in a purposeful, planned, organized manner. That is why the creation of the content of education based on competencies in the educational process organized in accordance with the curriculum training policy implemented in our country is important. In this sense, it is important to conduct research on the creation of a new work model using the competencies of primary school teachers in life skills classes.

Key words: *Life knowledge, student, creativity, innovation, technology*

Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif şagirdlərinin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işinin məqsədyönlü planlı, mütəşəkkil olaraq təşkil etmək üçün bu işin pedaqoji əsaslarını müəyyənləşdirilməsi vacib hesab olunur. Məhz ona görə, ilk növbədə, Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiyalara əsaslanaraq şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılması, inkişaf etdirilərək formalaşdırılması işinin pedaqoji əsaslarının müəyyənləşdirilməsi lazım gəlir. İbtidai siniflərdə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işini günün aktual tələbləri səviyyəsində təşkil etmək üçün müəyyənləşdirilən pedaqoji əsaslar deyəndə nə nəzərdə tutulur? Birincisi, bu işi normal təşkil etmək üçün müvafiq pedaqoji prinsiplərə istinad etmək lazım gəlir. İkincisi, müvafiq təlim metodlarını tətbiq etmək vacib sayılır. Üçüncüsü, ən müasir pedaqoji innovasiyalardan, texnologiyalardan səmərəli istifadə etmək pedaqoji əsaslar kimi nəzərdə tutulur. Öncə ibtidai siniflərdə Həyat bilgisinin tədrisi zamanı müəllimlərin kompetensiyalara əsaslanması ümumpedagoji prinsiplərə istinad olunmasını tələb edir. Bu zaman, ilkin olaraq, ibtidai sinif müəllimlərinin təlimin müasir həyatla əlaqələndirilməsi prinsipinə istinad etmələri məqsədəuyğun sayılır.

Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi kortəbii şəkildə, nəyinsə xatirinə həyata keçirilməməlidir. Əlaqələndirmə keçilən mövzunun xarakterinə uyğun gəlməli, onu tamamlamalıdır [2, s. 34]. Bu baxımdan Həyat bilgisi dərslərində hər hansı mövzunun tədrisinə kreativ şəkildə yanaşan ibtidai sinif müəllimləri şagirdlərin ən zəruri yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üçün təlimin təhsilləndirici, tərbiyələndirici üçün təlimin təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici prinsipinə istinad etmələri də zəruri sayılır.

Bu prinsip əsasında təlimin təhsilləndirici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyaları dayanır. Bunların hər biri qarşılıqlı əlaqədə götürülür. Təlim təhsili həyata keçirmək prosesidir, təhsil isə təlim üçün həm əsas, həm də nəticə hesab edilir. Təhsilləndirici prinsip zamanı şagirdlər proqram üzrə nəzərdə tutulmuş bilik, bacarıq və vərdisləri mənimsəyirlərsə, tərbiyəedici funksiya zamanı şagirdlərlə əxlaqi, mənəvi, estetik, əmək, ekoloji, iqtisadi tərbiyə üzrə iş aparılır, onlara müsbət keyfiyyətlər aşılır, onlarda müvafiq adət və vərdislər yaradılır. İnkişafetdirici prinsip deyəndə şagirdlərin psixi və fiziki qüvvələrinin inkişafı nəzərdə tutulur.

Fiziki qüvvələrə yerimək, qaçmaq, üzmək, tullanmaq və s. keyfiyyətlər daxildir. Psixi qüvvələrə isə duyğular, qavrayış, təsəvvür, təfəkkür, diqqət və s. aid edilir. Bunların hər biri şagirdlərə müəyyən tərbiyəvi təsir göstərə bilər. Ona görə də müəllim həmişə təlimin tərbiyəvi təsirindən səmərəli istifadə etməli, bu işdə əsas istiqaməti düzgün müəyyənləşdirməlidir. Bu prinsipin tətbiqi zamanı müəllim-şagird münasibətlərində xeyirxahlıq, insanpərvərlik, sadəlik, qayğıkeşlik nümayiş etdirilməli, hörmət və tələbkarlığın birləşdirilməsi özünü göstərməlidir.

Ümumiyyətlə, təlim prosesində bu prinsipin istər təhsilləndirici, istər tərbiyəedici, istərsə də inkişafetdirici əhəmiyyəti olduqca genişdir.

Müəllim tədris prosesində bunların hər birindən səmərəli istifadə etməli, şagirdlərin inkişafına nail olmalıdır [3, s.101].

Deməli, Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimləri öz kompetensiya imkanlarından istifadə etməklə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini təlimin təhsilləndirici, tərbiyələndirici, inkişafetdirici prinsipinə istinad etməklə daha qane edici şəkildə formalaşdırırlar. Tutaq ki, ibtidai sinif müəllimi Həyat bilgisinin tədrisi

prosesində təbiət hadisələri ilə bağlı məlumat verərkən müəllimlər şagirdlərin ekoloji bacarıqlarının formalaşdırılmasına xidmət edən ən müasir informasiyalardan istifadə edir, bu informasiyalar şagirdlərin təbiətə sevgisini artırır, təbiət hadisələrinə münasibətini yaxşılaşdırır.

Belə iş metodu şagirdlərin suyun saflığının qorunması, göllərin, çayların ekoloji təmizliyinə görə mübarizə imkanlarını genişləndirir, onların həyati bacarıqlarının aşkara çıxarılıb inkişaf etdirilməsinə xidmət göstərmiş olur. Deməli, bu prosesdə şagirdlər yeni informasiyalar almaqla təhsillənir, həmin informasiyaların fonunda həyati bacarıqlar qazanmaqla inkişaf edir və əxlaqi normalara, keyfiyyətlərə yiyələnməklə tərbiyələnilir. Adı çəkilən prinsipə istinad etməklə müəllim öz kompetensiya imkanları hesabına şagirdlərə həm həyati bacarıqlar qazandırır, həm onların şəxsiyyətyönlülük səviyyəsini inkişaf etdirir, həm də onları tərbiyələndirir. Şagirdlər həyati bacarıqlar qazandıqları anda estetik bədii zövqə də yiyələnmiş olurlar.

Ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində həyata keçirilən eksperimental işin nəticələrinə əsaslanan praktik fəaliyyət proqramı hazırlanmış və ibtidai sinif müəllimlərinə çatdırılmışdır. Hansı ki, həmin materiallarda həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiya imkanlarından istifadə etməklə şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətləri ilə bağlı praktik fəaliyyət nümunələri bu sahədə çalışan ibtidai sinif müəllimlərinə və digər mütəxəssislərə istiqamət vermək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İbtidai siniflərin Həyat bilgisi dərslərində şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini formalaşdıran zaman təlimin elmilik prinsipinə istinad etməyin faydaları. İbtidai siniflərin Həyat bilgisi dərslərində şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini formalaşdıran zaman təlimin elmilik prinsipinə də istinad etmək faydalı hesab olunur.

Müdrilər demişkən, “Elmsiz təlim, təlimsiz elm ola bilməz”. Təlimdə elmilik prinsipi o deməkdir ki, şagirdlərə verilən məlumatlar, müəllimin pedaqoji işdə atdığı hər bir addım, dərslərin hər hansı bir mərhələsində şagirdlərə aşılanacaq bilik, bacarıq və vərdislər elmi cəhətdən əsaslandırılır. Bu prinsipin köməyi ilə müxtəlif elmlər sahəsindəki yeniliklər təlimin məzmununa gətirilir. Elmilik prinsipinə bir sıra başlıca tələblər verilir:

1. Şagirdlərin elmi biliklərə yiyələnmələri üçün öyrəndikləri predmet və hadisələrin düzgün, obyektiv şəkildə qavramalarını təmin etmək lazımdır;

2. Şagirdlər predmetlərin mühüm əlamətlərini və xassələrini, predmet və hadisələr arasındakı əlaqələri və münasibətləri dərinləndirərək dərindən dərək etməlidirlər;

3. Tədrisin elmiliyi həm də terminlərin dəqiq tətbiqinə əsaslanır. Elmdə yalnız qəbul edilmiş terminlərdən istifadə etməli və köhnə terminləri isə müqayisə edilməlidir;

4. Öyrənilən predmet və hadisələri düzgün mənimsəmək üçün şagirdlər onların müasir elmi mahiyyətini, daxili qanunauyğunluqlarını dərək etməlidirlər.

Öyrənilən şagirdlərin inkişaf mənzərəsi onların təsəvvürlərində canlandırılmalıdır. Elmilik prinsipi tədris materiallarının öyrədilməsi ardıcılığında nəzərə alınmalıdır. İstər dərslərdə, istərsə də müəllimin şərhində şagirdə verilən biliklər ardıcıl, əlaqəli, şagirdlərin başa düşəcəkləri səviyyədə təqdim edilməlidir [1, s. 160].

Bu, o deməkdir ki, həyat bilgisi dərslərində hər hansı mövzunun tədrisi zamanı mövzuda cərəyan edən hadisələrin, predmetlərin, hətta kiçik detalların elmi mahiyyəti aydınlaşdırılmalıdır. Məsələn, IV sinfin Həyat bilgisi dərslərində verilən “Bayramlar” mövzusunun tədrisi prosesində ibtidai sinif müəllimləri həmin bayramların elmi, qneseoloji köklərini aydınlaşdırmalı və onların elmi-tərbiyəvi əhəmiyyətini şərh etməlidirlər. Məsələn, əgər “Bayramlar” mövzusunun tədrisində söhbət Novruz bayramından gedirsə, Novruz bayramının yaranma tarixi, milli mənəvi dəyərlərdən biri olması, su, yel, od, torpaq çərşənbələrinin rəmzi mənə çalarları elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Əlbəttə, bu zaman öz kompetensiya imkanlarından istifadə edən müəllimlər verilən informasiyalara uyğun olaraq şagirdlərdə milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmət etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasına da nail ola bilərlər.

İbtidai siniflərdə Həyat bilgisinin tədrisi prosesində şagirdlərdə yaradıcı qabiliyyətləri aşkara çıxartmaq üçün təlimin humanistləşdirilməsi prinsipinə istinad etmələri də vacib sayılır.

Humanistləşdirmə prinsipi müəllim və şagird fəaliyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqəyə, dərin ehtirama, hörmətə, qayğıya əsaslanır. Şagird

şəxsiyyətinə hörmət, onunla əməkdaşlığa hazır olmaq, xoş münasibət və ünsiyyət yaratmaq humanistləşdirmə prinsipinin əsasını təşkil edir. Buna əməl edən müəllim həmişə uğur qazanır, şagirdlər onu sevirlər, fənlərinə böyük maraq göstərirlər. Əks halda müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyil. Qorxuya, cəzaya əsaslanan təlim istər müəllim, istərsə də şagirdə heç nə vermir.

Humanist pedaqoq Melonxton hər gün məktəbə gələrkən üzünü uşaqlara tutub deyərmiş: “Sabahınız xeyir, gələcəyin müəllimləri, həkimləri, nazirləri. Sabahınız xeyir!” Bəzən ətrafdakılar buna gülərmiş. Deyərmişlər: “Nə üçün belə deyirsiniz?” O cavab verirdi: “Bəli, mən bunların hər birində gələcəyin o insanlarını görürəm”.

Göründüyü kimi, təlim-tərbiyə müəssisəsində şagirdin şəxsiyyətinə, mənliliyinə, ləyaqətinə hörmət edilməlidir. Müəllim öz şagirdini sevməlidir. Şərq xalqlarının bir məsəlində deyildiyi kimi: “Müəllimə hörmət etməklə müəllim ola bilərsiniz”. Müəllim hər bir şagirdin cəmiyyətə yararlı, gərəkliliyi adam olduğunu başa salmalı və onda inam yaratmalıdır. Belə münasibətlər humanist münasibətlərdir. Humanist münasibətlər imkan verir ki, müəllimlə şagird arasında söhbətlər açıq ürəklə aparılsın. Çünki sərbəst fikir mübadiləsi onların hər ikisinə çox şey verə bilər. Y.A. Komenski yazırdı ki, şagirdlərin hər şeyi darıxdırmadan yerinə yetirməsi üçün onlara atalıq qayğısı ilə yanaşmaq lazımdır. Onlar bilsinlər ki, müəllimlər onların mənəvi valideynləridir. Bu baxımdan Həyat bilgisi dərslərində müəllimin şagirdlərə humanist yanaşması onlarda bir sıra yaradıcı qabiliyyətlərin aşkara çıxarılmasına təkan vermiş olur. Həyat bilgisi dərslərində “Valideyn və böyüklərlə münasibətlər” rubrikası altında verilən mövzuların hər birinin tədrisində şagirdlərə humanist yanaşma elementləri aşılamaq mümkündür. Yəni belə mövzuların tədrisi zamanı müəllimlərin kompetensiya imkanlarından istifadə etmələri üçün hər cür şərait mövcuddur. Ona görə ibtidai sinif müəllimləri həmin imkanlardan istifadə etməklə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılmasına, inkişaf etdirilərək formalaşdırılmasına nail ola bilərlər. [6, s. 173-178].

Bunun üçün həm də təlimin sistemlilik və ardıcılıq prinsipinə də istinad etmək lazım gəlir. Bu prinsipin tətbiqi zamanı didaktik mate-

riyalın tərtibi, biliklərin verilməsi sistem halında olmalıdır. Sistemlilik mövzunun məzmunundakı məntiqə əsaslanmalıdır. Mövzunun bitmiş hissələri, bölmələri bu sistemin başlıca üsürləridir. Müşahidələr göstərir ki, təlimdə sistemliliyin və ardıcılığın pozulması biliklərin mənimsənilməsinə son dərəcə çətinləşdirir. Biliklərin sistemli şəkildə mənimsənilməsi şagirdlərin idrak qüvvələrinin və qabiliyyətlərinin ardıcıl inkişafını təmin edir. Şagirdlərin təfəkkürü məhz bunun sayəsində inkişaf edir. İbtidai siniflərdə adi və çox da böyük olmayan şeir parçalarının öyrənilməsi şagirdlərin yaddaşının möhkəmlənməsinə təsir göstərir, müəllim məhz bunun sayəsində öyrənilən materialın həcmi tədricən artırmaq, orta və yuxarı siniflərdə bu sahədə onları çətin tapşırıqlara hazırlamaq imkanı əldə edir [6, s. 19-21]. Ona görə də kompetensiyalara əsaslanan ibtidai sinif müəllimləri şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işini müvafiq sistem üzrə, məqsədyönlü ardıcılıqla həyata keçirmələri haqqında danışılan problemin müvəffəqiyyətlə həll olunmasına düzgün istiqamət vermiş olur. Müəyyən sistem üzrə müvafiq ardıcılıqla aparılan işlər şagirdlərə bədii yaradıcılıqla bağlı tapşırıqların şüurlu surətdə və fəal şəkildə mənimsənilməsinə həmin tapşırıqların heç kəsin köməyi olmadan müstəqil olaraq yerinə yetirmələrinə prinsipial olaraq yanaşmaq lazım gəlir. Məhz ona görə prinsipin adı təlimdə şüurluluq, fəallıq və müstəqillik prinsipi kimi qəbul edilir. Şüurluluq, fəallıq və müstəqillik prinsipi-nə istinad etməklə şagirdləri yaradıcı fəallığa istiqamətləndirmək daha asan olur.

Həyat bilgisinin tədrisi prosesində ibtidai sinif müəllimləri şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini əyanilik prinsipinə istinad etməklə daha səmərəli şəkildə formalaşdırıla bilərlər. Böyük çex pedaqoqu Y.A. Komenskinin “qızıl qayda” adlandırdığı əyanilik prinsipinə istinad etməklə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üçün bir sıra tələblərin gözlənilməsi də vacib sayılır.

Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimləri şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini formalaşdırmaq üçün təlim prinsiplərinə məqsədyönlü şəkildə istinad etməklə yanaşı təlim metodlarının tətbiqinə də üstünlük verməlidirlər. Ona görə ki, Həyat bilgisi dərslərində onlar şagirdlərdə ən zəruri bacarıqları aşkara çıxar-

maq üçün təlim metodlarından da istifadə etməyi bacarmalıdırlar. Bunun üçün bir sıra aparıcı təlim metodları mövcuddur. Hansı ki, həmin metodlar içərisində reproduktiv metodlar, informasiya reseptiv metodlar, problemlə təlim metodları ilə yanaşı, problemlə şərh metodu, qismən axtarıcılıq metodu, tədqiqatçılıq metodu, nəql metodu, izah metodu, məktəb mühazirələri metodu, müsahibə metodu, kitab üzərində iş metodu, müşahidə metodu, demonstrasiya metodu, illüstrasiya metodu, ekskursiya metodu, çalışma metodu, laborator işlər metodu, yaradıcı işlər metodu, təlimin texniki vasitələrlə iş metodu, audiometodlar, videometodlar, audiovideo metodlar, proqramlaşdırılmış təlim metodu, qruplarla iş metodu, cütlərlə iş metodu, dərslərlə iş metodu, əqli hücum metodu, bibö metodu, söz assosiasiyaları metodu, şaxələndirmə metodu, debat metodu, rollu oyunlar metodu adı altında orta ümumtəhsil məktəblərimizdə tətbiq olunan metodları göstərmək olar. Bu metodların hər birini tətbiq etməklə şagirdlərin müvafiq yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılmasına nail olmaq mümkündür. Məhz ona görə ibtidai sinif müəllimləri bir sıra aparıcı təlim metodlarını tətbiq etməklə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına nail ola bilərlər. Nümunə üçün biz həmin aparıcı metodlardan birinin tətbiqi imkanları barədə mühakimələr yürütməklə ibtidai sinif müəllimlərinə bu barədə metodik istiqamət verməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Kitab üzərində iş metodu kompetensiyalara əsaslanan təhsilin məzmununun yaradılması işində tətbiqinə zəruri ehtiyac olan ən səmərəli metodlardan hesab olunur. Bu metodun məqsədi şagirdə əsas bilik mənbəyi olan kitabı oxumaq vərdişlərini aşılamaqdan ibarətdir. Pedaqoji ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi kitab üzərində iş metodunu bir neçə mərhələdə həyata keçirdikdə daha səmərəli xarakter daşıyır. Şagird:

a) mətni oxuyur mövzu üzrə fakt və hadisələri mənimsəyir;

b) ikinci dəfə mətni oxuyur, onu yadda saxlamağa çalışır;

v) oxuduğu mətni öz-özünə danışır;

q) öyrəndiyi nəzəri biliyi praktikaya tətbiqi haqqında düşünür;

d) yoldaşları ilə öyrəndiklərini müzakirə edir [1, s. 254].

Bütün hallarda şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafı üçün şərait yaranmış olur. Müəllim öz kompetensiya imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə etməklə həmin yaradıcı qabiliyyətlərin formalaşdırılmasına nail ola bilər. Məqsədyönlü, planlı, mütəşəkkil olaraq həyata keçirilən müşahidə, müsahibə, kitab üzərində iş metodlarından sonra müəllimin şərh bu işin məntiqi davamı kimi dəyərləndirilə bilər.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlirik ki, ibtidai sinifdə Həyat bilgisi dərslərində şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması işinə ilk müşahidələrdən başlamaq lazımdır. Ona görə ilk tətbiq edilən metod müşahidə metodu hesab olunur. Həyat bilgisi dərslərində didaktik proseslərə yaradıcı yanaşan müəllim şagirdlərdə müşahidə etdiyi yaradıcı qabiliyyətlərin tənzimlənməsinə və inkişaf etdirilməsinə cəhd göstərməlidir. Müşahidə başa çatdıqdan sonra müəllim şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına kreativ yanaşmalıdır. Bu zaman müəllim kiçik müsahibələr apara bilər. Həmin müsahibələri isə müəllim sual-cavab formasında da həyata keçirə bilər. Sual-cavab həm dərslərin əvvəlində, keçmiş biliklərlə, həm də dərslərin sonunda yeni öyrənilmiş materialla əlaqədar keçirilə bilər. Hər iki halda biliyin təkrarlanması ön mövqeyə çıxsa da, bu zaman şagirdlərin biliyi necə mənimsədikləri, anlayışları, faktları, onlar arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini hansı dərəcədə düzgün dərk etdikləri aydınlaşır. Həyat bilgisi dərslərində hər hansı mövzunun tədrisi prosesində şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərini aşkara çıxarmaq istəyən müəllim sual-cavab şəraitində öz kompetensiya imkanlarından səmərəli istifadə etməlidir. Bu zaman onlar verdikləri suallardan aldıkları cavabları saf-çürük edir, həmin cavablar arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin məzmununu öyrənərək aydınlaşdırırlar.

Şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasında müəllimin şərh ən səmərəli metodlardan biri kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Pedaqoji ədəbiyyatda müəllimin şərh metodunun üç mərhələsi ayırılmalıdır: 1) Yeni biliyin mənimsənilməsinə şagirdlərin hazırlığı. Bu mərhələdə yeni biliyin mənimsənilməsi üçün zəruri olan biliklər xatırlanır, keçmiş biliklərlə yeni bilik arasında əlaqə yaradılır; 2) Yeni biliyin verilməsi. Bu mərhələdə tədris proqramında nəzərdə tutulmuş biliyin şagirdlərə verilməsi zamanı

müəllim müəyyən şərtlərə əməl etməlidir. İlk növbədə, müəllimin nitqi aydın olmalı, hadisələrin obrazlı şərhinə diqqət yetirilməli, faktlar dəqiq izah olunmalıdır. Şərhin maraqlı olması üçün bu mərhələdə müəllim: a) müxtəlif kitablardan parçalar oxuya bilər; b) sual-cavabdan istifadə edərək, şagirdləri fəallaşdırma bilər; v) əyani vasitələrdən istifadə edə bilər və s.; 3) verilmiş biliyin ümumiləşdirilməsi. Bu mərhələdə müəllim fikrini ümumiləşdirir, nəticə çıxarır və şagirdlərlə sual-cavab keçirir. [1, s. 258]. Bütün bunları müəllim öz kompetensiya imkanlarından istifadə etməklə reallaşdırır. Məhz belə olduğu halda şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin həm aşkara çıxarılması, həm inkişaf etdirilməsi, həm də formalaşdırılması üzrə həyata keçirilən mərhələli işin nəticəsi səmərəli olur.

Həyat bilgisi dərslərində şagirdlərin həyat bacarıqlarının formalaşdırılmasına istiqamət verən ən səmərəli metodlardan biri də illüstrasiya və demonstrasiya metodudur. Bu metodun köməyi ilə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılmasına xidmət edən, bu sahədə daha çox təsiredici imkanlara malik olan illüstrasiyaların, əyani vəsaitlərin rolu daha böyükdür. Bu xüsusda müəllifləri professorlar A.N. Abbasov, H.Ə. Əlizadə olan "Pedaqogika" adlı dərs vəsaitində göstərilir ki, yeni biliyin əldə edilməsində əyani vasitələrin rolu əvəzsizdir. Təcrübəli müəllimlər yeni biliyin izahı zamanı əyani vasitələrdən səmərəli şəkildə faydalanırlar. Məktəb təcrübəsində əyani vəsaitdən istifadə iki istiqamətdə həyata keçirilir. 1) statistika da olan hadisələrin (şəkil, qrafik, tablo, sxem və s.) nümayişi; 2) dinamikada olan hadisələrin (kino-lentlərin və s.) nümayişi. Birinci illüstrasiya, ikinci isə demonstrasiya metodu adlanır [1, s. 261]. Göstərilən bütün hallarda şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılması üçün geniş imkanlar açılır. Ona görə də pedaqoji imkanlar kimi nəzərdə tutulan metodların tətbiqinə məqsədyönlü, planlı, mütəşəkkil olaraq yanaşmaq lazım gəlir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, A.N. Pedaqogika / A.N. Abbasov, H.Ə. Əlizadə. – Bakı, -2000.
2. Hüseynov, Ə.M. Təbiətşünaslıq. III sinif üçün dərslik. / Ə.M. Hüseynov, -Bakı: Əlfərül, -2005.
3. Rüstəmov, F.A. Azərbaycan pedaqogikaşünaslığı. Dərslik. / F.A. Rüstəmov. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016.
4. Sadıqov, F.B. Tərtibşünaslıq. / F.B. Sadıqov, O.Q. Həsənli. - Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, -2016.

Həyat bilgisi dərslərində şagirdlərə həyat bacarıqlarının aşılması işində pedaqoji texnologiyaların və innovasiyaların gücündən də istifadə etmək faydalı hesab olur. Pedaqoji texnologiyalar vasitəsilə müəllimin fəaliyyətinin qnostik, layihələşdirici, konstruktiv, təşkilatçılıq, kommunikativ (ünsiyyət) komponentlərinin rolu böyükdür. Pedaqoji texnologiyalarla yanaşı, pedaqoji innovasiyaların gücündən də istifadə etməklə şagirdlərə daha faydalı həyat bacarıqlarını aşılamaq mümkündür.

Pedaqoji innovasiyalar ənənəvi olaraq iki növə ayrılır:

1. *Nəzəri innovasiyalar.* Buraya təlim-tərbiyə prosesində istifadə olunması nəzərdə tutulan qanunauyğunluqların, prinsiplərin, tələblərin, üsulların, yolların, priyomların, elmi fərziyələrin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi daxildir. Hansı ki, bu nəzəri əsaslar aparılan elmi tədqiqatlar, araşdırmalar, eksperimental işlər nəticəsində nəzəriyyə şəklində sistemləşdirilir.

2. *Praktik (təcrübə) innovasiyalar.* Buraya didaktikanın ayrı-ayrı sahələrində, təlim-tərbiyə prosesində və məktəbin idarə olunmasında tətbiq olunan yeni innovasiya, kommunikasiya texnologiyalarından, yeni metodikalardan, yeni qaydalardan, proqram və layihələrdən praktik əsaslar üzrə istifadəsi daxildir [4, s.179].

Göstərilən pedaqoji əsasların bütün kompleks əgər birinci halda ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiyalara əsaslanmaları ilə bağlı imkanlarını genişləndirirsə, ikinci halda həmin imkanlardan istifadə etməklə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına istiqamət vermiş olar.

Problemin aktuallığı. Dərsin dövlətin və fərdin tələblərinə cavab verməsi bütün dövrlərdə aktual pedaqoji problemlərdən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ibtidai sinif şagirdləri ilə işləyən müəllimlərin dərs prosesində tətbiq etdikləri metodlar araşdırılmış və tətbiq etdikləri maraqlı metodları təhlil olunmuşdur.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə ibtidai sinif müəllimləri üçün faydalı olacaqdır.

5. SOCAR - 2010. Təbiətlə harmoniyada (albom). Bakı: Nurlar, -2011.
6. Humanizm tərbiyəsi və onun sosial-psixoloji xüsusiyyətləri. ARTİ-nin Elmi əsərləri, 2018, № 3
7. Abbasov, A.N. Təhsilin modernləşdirilməsinin aktual problemləri. / A.N. Abbasov, Sadıqov F.B. - Bakı: Mütərcim, -2013, -412 s.
8. Ağayev, Ə.A. Təlim prosesi: Ənənə və müasirlik. / Ə.A. Ağayev -Bakı: Adiloğlu,- 2004, -113 s.
9. Azərbaycan respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı / H.H. Əhmədov. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. -Bakı: Elm, -2010, -800 s.
10. “Təhsil haqqında“ Azərbaycan Respublikasının qanunu. -Bakı: Qanun, -2009, -109 s.
11. Bayramova, L. Kurikulum və Pedaqogika. (İzahlı və praktik tövsiyələrlə) / L. Bayramova -Bakı: I nəşr. -2019.

E-mail: pedaqoq1984@mail.ru
Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. F.B. Sadıqov*
ped.ü.fəls.dok., dos. S.Ə. Məmmədov
Redaksiyaya daxil olub: 20.01.2023.